

2011. – С. 24.

¹⁰ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663–1687 гг... – С. 97.

¹¹ Там само. – С. 105-106.

¹² Там само. – С. 116.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – С. 119-120.

¹⁵ Там само. – С. 123.

¹⁶ Його ж. Наступники Богдана Хмельницького... – С. 180.

¹⁷ Его же. Руина. Историческая монография 1663–1687 гг... – С. 152.

¹⁸ Там само. – С. 161.

¹⁹ Пінчук Ю. А. Назв. праця. – С. 195.

²⁰ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663–1687 гг... – С. 231.

²¹ Там само. – С. 239.

²² Там само.

²³ Його ж. Наступники Богдана Хмельницького... – С. 181.

²⁴ Там само. – С. 182.

²⁵ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)... – С. 352.

²⁶ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663–1687 гг... – С. 271.

²⁷ Там само.

Отримано: 26.10.2016 р

Олександр Юга

ПЕРІОДИЗАЦІЯ «УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ» ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з вагомих чинників, від якого залежало існування Української держави в середині XVII століття, було ставлення до неї політичної еліти Речі Посполитої. Річ утім, що оскільки вона виникла на частині підвладних Польсько-Литовській державі українських земель, то її поява і функціонування стали однією з ключових проблем для річпосполитських владних кіл, від результатів розв'язання якої значною мірою залежала майбутня доля Речі Посполитої. Тому відбувався складний процес пошуку елітою оптимальних шляхів врегулювання надзвичайно кровопролитного конфлікту між Польсько-Литовською державою та козацькою Україною.

Аналіз «української політики» Варшави засвідчує, що вона не була одноманітною і однозначною, а відтак існують підстави для виокремлення декіль-

кох її періодів:

перший – комбінований (поєднання мілітарних і мирних шляхів) (1648 – осінь 1650 рр.) характеризувався попереминою перевагою в середовищі політичної еліти Речі Посполитої то радикального, то поміркованого угруповань. Упродовж лютого – вересня 1648 р. реалізовувався курс на придушення національно-визвольної боротьби й поновлення «Ординації» 1638 р. Відзначимо, що козацькі заворушення початку 1648 р. на Запорозжжі були сприйняті представниками владних кіл Речі Посполитої як типове чергове козацьке повстання¹. Одним із перших на нього зреагував коронний гетьман М. Потоцький, який відразу «загорівся бажанням будь-якою ціною приборкати їх» – без роздумів «усіх знищувати»². 20 лютого він звернувся з універсалом безпосередньо до повсталих козаків з погрозами та вимогою припинити повстання і видати Б. Хмельницького. М. Потоцький запевняв, що жорсткі заходи проти повсталих здійснить також польний коронний гетьман М. Калиновський³. Спроби короля Владислава IV, канцлера Є. Оссолінського і брацлавського воєводи А. Киселя переконати М. Потоцького у тому, що козацькі заворушення не спрямовані проти Речі Посполитої, не мали успіху. Він наполягав на тому, що перш ніж дозволити козакам похід на море, потрібно обов'язково придушити повстання⁴. В результаті відбувся військовий похід на Запорозжжя, котрий завершився невдачею. Вже після битви біля Жовтих Вод М. Потоцький, вважаючи ситуацію надзвичайно критичною, просив канцлера порадити королю, «щоб поспішав з посполитим рушенням», інакше – «кінець республіці»⁵, але не допускав поступок Війську Запорозькому.

У Варшаві, володіючи вже інформацією про поразки польських військ, урядовці за участю канцлера та примаса на початку червня зібрали нараду для обговорення питань, які внесло до порядку денного «повстання всієї України»⁶. У результаті було прийнято рішення пришвидшити процедуру обрання нового короля та закликати шляхту Речі Посполитої формувати військові підрозділи й готуватися до посполитого рушення, «якщо б до нього дійшло»⁷. Тобто, продовжував реалізовуватися курс на придушення української національно-визвольної боротьби (була водночас здійснена спроба переговорів, проте невдала – за словами А. Киселя «комісії ніхто не підтримував, її завершення ніхто не хотів»⁸). Його результатом стала Пилявецька битва, в якій Річ Посполиту знову спіткала поразка. Вона надала актуальності політичній концепції урядовців, які виступали за пошук примирення з Військом Запорозьким.

Внаслідок цього впродовж жовтня 1648 – квітня 1649 рр. провідну роль у справі визначення політики щодо козацької України відіграло угруповання поміркованих, очолюване Є. Оссолінським та А. Киселем. Результатом впливу його представників (але не лише цього) стало обрання 17 листопада помірковано налаштованого до Війська Запорозького короля Яна Казимира та укладення наприкінці місяця Замостянського перемир'я. Обидві події відкривали можливості для розв'язання «української проблеми» мирним шляхом. Один з таких варіантів був запропонований канцлером Є. Оссолінським, який планував від-

новити ідею Владислава IV турецької війни силами Речі Посполитої, Московії й Війська Запорозького⁹. Тобто йшлося про спробу втягнути козацьку Україну в зовнішню війну проти Османської імперії і в такий спосіб унеможливити її подальшу боротьбу з Річчю Посполитою. Наслідком впливу поміркованих урядовців став переяславський етап переговорів у лютому 1649 р., за результатами яких було вироблено умови чергового перемир'я. Лінія розмежування між Річчю Посполитою та козацькою Україною визначалася по р. Горинь, Прип'ять та м. Кам'янець-Подільський, яку коронні, литовські й українські війська не повинні були переходити¹⁰. Тобто, йшлося про визнання польською стороною території козацької України.

Проте, як і ухвали коронаційного сейму, результати переяславських переговорів суперечили задуму поміркованої частини польської еліти розв'язати «українську проблему» шляхом втягнення козацької України у війну проти Османської імперії – Б. Хмельницький під час переговорів чітко підкреслив: «за кордон на війну не піду, шаблі на турків і татар не підніму»¹¹. Відтак, єдиним результатом переговорів у Переяславі було укладення перемир'я до Зелених свят (23 травня)¹². Однак, надалі траплялися випадки його порушення¹³.

На початку травня польський уряд розпочав військові приготування. 9 травня 1649 р. король, враховуючи вимоги магнатів і шляхти «негайно озброювати військо», оголосив посполите рушення і розіслав листи до регулярного війська, щоб були готові до військового походу, «куди потреба Речі Посполитої вкаже»¹⁴. Помірковано налаштована частина еліти Речі Посполитої на даному етапі зазнала невдачі. Вважаємо, що це було пов'язано зі зміною позиції Яна Казимира, котрий почав схилитися до ідеї силових заходів проти Війська Запорозького (мотивація такої зміни потребує подальшого пошуку джерел). Наприкінці травня 1649 р. польська сторона розпочала воєнні дії, внаслідок чого умови Переяславського перемир'я було зірвано¹⁵.

З травня до серпня 1649 р. знову реалізовувався курс на ліквідацію козацької України. Зауважимо, що можливість укладення миру в травні була. Так, під час розмов у квітні з російським послом Г. Унковським, Б. Хмельницький зазначав, що мир може настати за умови визнання польським керівництвом окремішності Української держави¹⁶. Проте, ні король, ні уряд, ні навіть представники поміркованого угруповання на це піти не могли. Вони вважали за краще дочекатися сприятливих умов, коли можна буде врегулювати конфлікт з Військом Запорозьким мінімальними поступками (на зразок визнання давніх козацьких вольностей та збільшення реєстру). Проте, як і у випадку вересневої кампанії 1648 р. під Пилявцями, застосування сили зброї влітку 1649 р. не забезпечило досягнення визначеної мети. Навпаки, під тиском кримського хана довелося визнати за козацькою Україною 40-тисячний реєстр та автономію у складі Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств.

У період вересня 1649 – грудня 1650 рр. провідну роль знову відіграло угруповання поміркованих, яке пройшло політичну еволюцію від мінімальних поступок козацтву до фактичного визнання існування Української держави, кор-

дон якої проходив по умовній лінії – р. Горинь і Прип'ять та м. Кам'янець-Подільський. Уклавши Зборівський договір, уже де-юре визнало автономний статус козацької України. Причинами послаблення його впливу наприкінці 1650 р. виявилися смерть канцлера Є. Оссолінського, активна діяльність радикалів (Я. Вишневецького, М. Калиновського, А. Лещинського, М. Потоцького) та схильність Яна Казимира до жорстких заходів проти козацької України.

Другий період визначаємо як **військовий (грудень 1650 – травень 1655 рр.)** – вирізнявся посиленням впливу радикального угруповання М. Потоцького – М. Калиновського – Я. Вишневецького. В основі їх концепції була ідея ліквідації Гетьманщини. Зміни у співвідношенні сил у середовищі політичної еліти Речі Посполитої в підходах до розв'язання «української проблеми» почали простежуватися впродовж останніх місяців 1650 р., проте остаточно проявилися під час засідань сейму, який розпочав роботу 7 грудня. 17 грудня було прийнято рішення про необхідність формування 36-тисячного війська у Короні і 15-тисячного у Литві, що свідчило про підготовку до воєнних дій. 25 січня Ян Казимир розіслав перше віці на посполите рушення. 20 лютого 1651 р. польське військо під командуванням польного гетьмана М. Калиновського завдало удару по брацлавському полку в м. Красному¹⁷. В такий спосіб польська сторона порушила Зборівський договір. На початку червня Ян Казимир та більшість senatorів остаточно відхилили пропозиції А. Киселя переговорів з Б. Хмельницьким¹⁸.

У результаті битви під Берестечком польські війська здобули перемогу. Під її впливом Ян Казимир з сенаторами розробили в другій половині липня 1651 р. «Інструкцію комісарам для переговорів з Військом Запорозьким», згідно з якою всі права і привілеї, визнані до того часу за реєстровим козацтвом, ліквідовувалися, чисельність нового реєстру мала складати не більше 8 тисяч осіб, козацька старшина повинна була скласти присягу, що жодним чином не буде підтримувати Б. Хмельницького, рішення щодо «старшого» Війська Запорозького (чи він мав бути вихідцем з Війська Запорозького, чи походити зі шляхти) мав приймати король¹⁹. Як бачимо, інструкція власне передбачала повернення становища, яке було до 1648 р. Але Б. Хмельницькому вдалося знову заручитися підтримкою татар і сформувати нову армію. Подальший перебіг військової кампанії у складних для польсько-литовської армії умовах під Білою Церквою змусив її командування піти на переговори, результатом яких став Білоцерківський договір. Проте, він не був ратифікований (підтвердження його умов королем не вирішували справи), що свідчило про пріоритетність серед владних кіл Речі Посполитої силового шляху розв'язання «української проблеми».

Після перемоги українського війська у 1652 р. під Батогом чи не найбільшою проблемою перед польсько-литовською політичною елітою стало відновлення втраченої території козацької України, котра виходила за межі не лише Білоцерківського договору, але й Зборівського. Водночас, занепокоєння викликали спроби Б. Хмельницького заручитися підтримкою Московської держави чи Порту. Здавалося б, потрапивши в скрутне становище, річпосполитська еліта

мала б задуматися над розробкою оптимального варіанту порозуміння з козацькою Україною (наприклад, відновлення чинності Зборівського договору, чого власне і бажала українська сторона). Проте, цього не сталося. Навпаки, всі зусилля правлячої верхівки та більшості урядовців були спрямовані на знищення козацької України. Восени 1653 р. було проведено Жванецьку кампанію, що завершилася укладенням Кам'янецької угоди з Кримом (15 грудня). Вона передбачала тимчасове поновлення статей Зборівського договору, що торкалися лише прав і свобод реєстрового козацтва, а також окупацію території козацької України. Унаслідок цього укладений договір спонукав гетьманський уряд до прийняття царської протекції, після чого ситуація істотно змінилася не на користь Речі Посполитої. Адже тепер потрібно було добиватися розриву українсько-російських відносин і припинення воєнних дій з Московською державою. У такій ситуації політична еліта в питанні повернення козацької України до складу Польсько-Литовської держави спершу обмежувалася декларативними заявами щодо згоди на підтвердження «давніх прав, привілеїв та вольностей». Водночас вдавалася і до силових заходів (весняна кампанія 1654 р. й осінньо-зимові 1654–1655 рр.).

Проте, їх невдача, а також посилення навесні 1655 р. загрози нападу Швеції посприяли утвердженню серед еліти переконання в необхідності досягнення порозуміння з Чигирином, що дозволяє виокремити **третій період – мирний (червень 1655 – травень 1659 рр.)** – це поновлення серед еліти переваги прихильників концепції політичного врегулювання конфлікту з козацькою Україною. Травневі засідання сейму засвідчують повернення владних кіл Речі Посполитої до концепції мирного врегулювання конфлікту (формовання спеціальної делегації від обох палат та розробка інструкції для переговорів з українським урядом). З метою залучення до боротьби зі Швецією і Московією Війська Запорозького, значна частина еліти почала схилитися до варіанту надання йому істотних поступок (тим більше, що частина польських і литовських магнатів та шляхти перейшли на бік Карла X). Як свідчать джерела, в серпні 1655 р. король просив гетьмана «милосердя над Річчю Посполитою» та погоджувався віддати в його підпорядкування територію «хоч би і до Вісли», аби тільки він виступив проти його ворогів²⁰. Відтак, вперше за весь період польсько-українського конфлікту (починаючи з 1648 р.) натрапляємо на готовність короля визнати існування козацької України в межах усіх етнічних українських земель. З одного боку, такі заяви короля можна вважати чутками, але з іншого, цілком можливо, що вони були зумовлені складним становищем Яна Казимира (саме в цей час, перебуваючи до 18 серпня у Варшаві, він не мав при собі жодних достатніх для опору військових частин²¹). Проте, не варто забувати, що позиція короля в Речі Посполитій не означала згоди з нею шляхти й магнатів.

З початку 1656 р. порозуміння з козацькою Україною ставало необхідним також і для того, щоб схилити Москву до укладення перемир'я. Тому помітним успіхом стало підписання Віленського договору, за умовами якого цар зобов'язувався стримувати Б. Хмельницького від походів на Річ Посполиту.

Формування наприкінці 1656 р. Раднотської коаліції, спрямованої проти Речі Посполитої, утвердило курс королівського двору на порозуміння з Військом Запорозьким. Водночас, її політична еліта не спромоглася піти на визнання за козацькою Україною території «по Володимир, Львів, Ярослав і Перемишль», чого вимагав Б. Хмельницький. Лише з 1657 р. почали формуватися контури ідеї надання їй статусу складової федеративної Речі Посполитої в якості Руського князівства. Вона реалізовується у первісному варіанті Гадяцького договору. Він став компромісом для обох сторін. Річпосполитська еліта добре усвідомлювала, що повернення втрачених 1654 р. українських земель є обов'язковою умовою відновлення Річчю Посполитою статусу впливової європейської держави. Реалізація умов договору залежала значною мірою від специфіки політичної свідомості польської й литовської шляхти. Річ у тому, що вона отожднювала власні станові інтереси з державними, а тому не хотіла йти на істотні поступки.

Після отримання інформації про зміст Гадяцького договору і невдоволення основними положеннями польсько-литовська еліта спрямовує зусилля на перегляд його положень. Як зазначив З. Вуйцік, «офіційні польські кола швидко почали відходити від гадяцьких концепцій, повертаючись до позиції безоглядного підпорядкування собі України»²². Результатом цього курсу стало затвердження сеймом у травні 1659 р. значно відмінної від первинної редакції угоди. У контексті пошуку пояснень негативного сприйняття частиною польської й литовської шляхти Гадяцького договору, зауважимо, що воно формувалося під значним впливом тривалих традиційних уявлень про місце козаків у структурі державного організму Речі Посполитої, яким відводилася роль «членів тіла Речі Посполитої, але таких, як волосся і нігті – тілу дійсно потрібні, але коли дуже виростуть, одні – обтяжують голову, а другі – прикро ранять. Тому їх треба частіше обтинати»²³. Унаслідок цього, за влучним висловлюванням А. Перналя, шляхта, «заклопотана своїми становими інтересами, не була ані далекоглядною, ані щедрою»²⁴ у контексті спроможності піти на значні поступки.

На перший погляд, ратифікований сеймом договір був надзвичайно вигідний для Речі Посполитої. Проте, виходячи з того, що він ігнорував найвагоміші інтереси козацької України, реалізація його умов не могла стати гарантією розв'язання «української проблеми». Категоричне небажання річпосполитської еліти визнавати Велике князівство Руське рівноправним третім суб'єктом Польсько-Литовської держави приховувало загрозу поновлення українсько-польського конфлікту.

Вивчення проблеми дозволяє висловити припущення, що у випадку прийняття річпосполитською політичною елітою навесні 1659 р. «нових пунктів» І. Виговського й визнання на теренах Великого князівства Руського витвореної соціально-економічної моделі, «українська проблема» могла б отримати позитивне розв'язання. Проте, цього не сталося, що обернулося трагедією для обох народів – спочатку українського (друга половина XVII ст.), а пізніше (через сот-

ню років) і польського.

Отже, аналіз джерел та наукової літератури з проблеми «української політики» владних кіл Речі Посполитої в середині XVII ст. дозволяє виділити у ній три періоди: комбінований, військовий та мирний. Водночас відзначимо, що запропонована періодизація є умовною і схематичною та потребує подальшого вивчення та уточнення.

Примітки:

¹ Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI–XVII wieku / M. Franz. – Toruń: Adam Marszałek, 2006. – S. 263; Wójcik Z. Jan Kazimierz Waza / Z. Wójcik. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. – S. 46.

² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 194. Кореспонденція з приводу військ. дій в Україні 1648 – 1652 рр. – Арк. 5-6; Документи об освободительной войне украинского народа 1648 – 1654 гг. (далі – ДОВ). – К.: Наукова думка, 1965. – С. 14; Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. 2: 1638–1648. – С. 178; Смолій В. А. Українська національна революція середини XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 80.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 336. м/ф. Листи і документи періоду початку Визв. війни 1648 р. – Арк. 5; ДОВ. – С. 14-16; Петровський М. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654 рр.) / М. Петровський // Нариси з історії України. – Вип. IV. – К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – С. 37.

⁴ Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 8.

⁵ Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych 1646–1648 / K. Szajnocha. – Lwów, 1869. – Т. II. – С. 319.

⁶ Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych 1646–1648 / K. Szajnocha. – Lwów, 1869. – Т. II. – С. 328-329.

⁷ Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki do elekcyi Jana Kazimierza / F. Rawita-Gawroński. – Lwów, 1906. – Т. 1. – С. 238-241.

⁸ Степанков В. Пилявецька битва 1648 року: джерела до вивчення теми (на допомогу викладачам, учителям і студентам) / В. Степанков, В. Степанков // Проблеми дидактики історії. – 2014. – Вип. 5. – С. 64; Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 204.

⁹ Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1911. – Том 12. Матеріали до історії української козаччини. Том 5. Акти до Хмельниччини (1648–1657) / Зібрав і видав М. Кордуба. – С. 95; Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. 3: 1648-1650. – С. 133.

¹⁰ Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / Відп. ред. Ф. П. Шевченко; Упорядники І. Крип'якевич та І. Бутич. – К.: АН УРСР, 1961. – С. 103-105; Мицик Ю. А. Волинь в роки Визвольної війни українського народу XVII столі-

ття: Документи і матеріали / Ю. А. Мицик, В. І. Цибульський. – Рівне: Перспектива, 1999. – С. 33; Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 367-368.

¹¹ Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 376.

¹² Бантыш-Каменский Д. История Малой России / Д. Бантыш-Каменский; авт. предисл.: А. И. Гуржий. – К.: Час, 1993 (Репринт. изд. 1903 г.). – С. 149; Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик. – Перемишль; Львів, 1996. – С. 105.

¹³ Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980. – Т. 3: 1647–1656. – S. 195-196.

¹⁴ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – Т. 1: (1648–1649 рр.) / Упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2012. – С. 219; Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 392-393.

¹⁵ Rudawski J. Historia Polska od od śmierci Władysława IV aż do pokoju Oliwskiego / J. Rudawski. – Petersburg; Mohylew, 1855. – Т. 1. – S. 73-74; Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 106.

¹⁶ Смолій В. А. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – С. 185.

¹⁷ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – Т. 2: 1650–1651 рр. / Упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2013. – С. 58-60; Смолій В. А. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – С. 222-224; Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. – 2-ге вид., доп., перероб. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Либідь, 1995. – С. 293-294; Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraiennych w XVI – XVII wieku / M. Franz. – Toruń : Adam Marszałek, 2006. – S. 301.

¹⁸ Смолій В. А. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – С. 245.

¹⁹ ДОВ. – С. 561-562.

²⁰ Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi. – Rkps. 148. Teka Naruszewicza. 1655. – S. 484.

²¹ Nagielski M. Koncepcje prowadzenia działań przeciwko szwedom w dobie potopu w latach 1655–1660 / M. Nagielski // Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodow ze Szwecją w XVII wieku. / Pod red. Mirosława Nagielskiego. – Warszawa: DiG, 2007. – S. 166.

²² Wójcik Z. Dzikie Pola w ogniu. O kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej / Z. Wójcik. – Warszawa, 1968. – S. 230.

²³ Брехуненко В. Козацько-польські домовленості XVI – першої половини XVII ст. / В. Брехуненко // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. – К., 2008. – С. 50; Брехуненко В. На шляху до Гадяча 1658 р.: козацький традиціоналізм і гадяцький дискурс / В. Брехуненко // 350-лечіє унії hadziackiej (1658–2008) / В. Брехуненко. – Warszawa: Wydawnictwo «DiG», 2008.

– С. 70; Прицак Л. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. / Л. Прицак. – Харків: Акта, 2003. – С. 290-292.

²⁴ Перналь А. Б. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр. / А. Б. Перналь / Переклад з польської о. проф. Юрія Мицика за участі Інни Тарасенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – С. 273.

Отримано: 01.11.2016 р.

Сергій Калуцький

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ XVII СТ.: ПОГЛЯД В. ЛИПІНСЬКОГО

В. Липинський рушійною силою Української революції XVII ст. вважав козацтво – соціальний стан вільних воїнів і землеробів, який перебрав на себе справу оборони українських земель. Доводив, що козаки стали тим державотворчим елементом, котрий відновив Українську державу у формі республіки «Військо Запорізьке».

Свої погляди на козацтво висвітлював уже у монографії «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького» (далі – УШ). Продовжив у книзі «Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» (далі – УнП). Аналіз цих робіт дає підстави стверджувати, що у дослідженні козацького стану та його внеску в українське державотворення XVII ст. вчений опирався на джерельний матеріал та здобутки історіографії XIX – початку XX ст. Зокрема, праці М. Маркевича¹, М. Максимовича², М. Грушевського³. У роботах основоположника державницького напрямку не простежується вплив ідей В. Антоновича про походження козацтва від общинного побуту княжої Русі⁴.

В. Липинський торкався проблем козацького стану у контексті становлення еліти Української держави XVII ст.*. Козаки склали основу її аристократії (за термінологією вченого). Вони, як доводив дослідник, були найсильнішою і найорганізованішою суспільною верствою в Україні на середину XVII ст. Тому до їхніх рядів вливалися представники руської православної шляхти, селянства й міщанства⁵. «Козаччина, – зазначав він, – повстання українське почала, вона на його чолі станула, вона його весь час вела і вона все даліше життя України, що на здобутках того повстання виростило, на свій лад і відповідно до своїх потреб побудувала»⁶.

* На жаль, поки що немає можливості аргументовано стверджувати чи вчений вважав цей процес завершеним й чи можемо говорити про її існування в повноцінному вигляді.